

Medbesedilne reference in literarni kanon v otroški in mladinski književnosti

DRAGICA HARAMIJA

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta in Filozofska fakulteta,
Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, dragica.haramija@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/scn.16.2.207-220.2023>

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Prispevek je osredinjen na različne oblike medbesedilnosti v otroški in mladinski književnosti. Za povezovanje medbesedilnih elementov je nujno poznavanje kanonskih besedil, brez česar sodobna literarna dela, ki vsebujejo tovrstne elemente, ne funkcionirajo, ali pa se vsaj del zgodbe zaradi nepoznavanja izhodiščnega besedila izgubi. Kot primer različnih medbesedilnih navezav so predstavljene pravljice o metamorfozi žabe kot glavnega literarnega lika, ki je hkrati tudi naslovni lik izbranih zgodb (razen pri Prap): izhodiščno besedilo bratov Grimm *Žabji kralj ali železni Henrik*, Saše Vegri *Jure kvak kvak*, Lile Prap *1001 pravljica*, Bine Štampe *Žmavc O žabi in princu* ter *O začaranem žabcu* Andreja Rozmana Roze.

The article focuses on different forms of intertextuality in children's literature. To link the intellectual elements, one needs to possess the knowledge of canonical texts. Without this, contemporary literary texts that contain such elements might not function well. Also, lack of knowledge of the source text can result in part of the story being lost. The present article demonstrates different intertextual connections on the example of selected stories involving the metamorphosis of a frog as the main literary and (apart from Lila Prap) also the title character. The source text is *The Frog Prince or Iron Henry* by Brothers Grimm, while the works studied are Saša Vegri's *Jure kvak kvak* (George Croak, Croak), Lila Prap's *1001 pravljica* (1001 Stories), Bina Štampe *Žmavc's O žabi in princu* (About a Frog and a Prince) and Andrej Rozman Roza's *O začaranem žabcu* (About the Enchanted Frog).

Ključne besede: literarni kanon, medbesedilnost, mem, metamorfoza, pravljica, žaba

Key words: literary canon, intertextuality, meme, metamorphosis, fairy tale, frog

1 Uvod

Medbesedilnost (intertekstualnost) je zgodovinska kategorija, ki pomeni navezovanje literarnega dela na že obstoječa besedila v zelo konkretni obliki,

gre torej »za neke vrste literarni dialog s tradicijo« (Juvan 2000: 12) oz. za »ohranjanje kulturno-civilizacijskega spomina« (Juvan 2000: 20).¹ S stališča razumevanja prebranega v kontekstu sodobne družbe je zato pomembna ugotovitev, da

/.../ kulturološka branja literature niso lastna le kulturologiji, temveč tudi sodobni literarni vedi, s katero si delita trodelni raziskovalni model. Različne segmente tega modela (kontekst/avtor, tekst/literarno delo, občinstvo/bralce) analizirajo skupni filozofsko-teoretski tokovi poststrukturalističnih teorij, Frankfurtske šole, teorij ideologij in recepcijskih študij, ki rahljajo in politizirajo esencialistično tradicionalno literarno teorijo. (Mlačnik 2019: 55)

V sklopu medbesedilnosti tudi Jutka Rudaš razpravlja o tridelnosti literature, kulture in (kon)teksta »v katero je ujet vsak tekst, kjer je meja med znotraj- in zunajtekstualnim zabrisana, branje pa docela pretkano s citati, referencami, z različnimi kulturnimi govoricami, družbeno-kulturnimi kodi« (Rudaš 2009: 193).

V zadnjem času je pogosto opaziti nerazumevanje pomena branja kanonskih besedil in posledično neodobravanje tovrstnega beriva zaradi spremembe razumevanja osebnih okoliščin, ki ne smejo biti diskriminatorne (spol in spolna usmerjenost, narodnost ali rasa, invalidnost ipd.). Sprejemanje raznolikih osebnih okoliščin je seveda nujno, hkrati pa bi veljalo presojeti besedila glede na čas in okoliščine nastanka (zgodovinski princip), o njih razpravljati in jih ne ignorirati ali celo prepovedati. Prispevek se osredinja na različne oblike medbesedilnosti v otroški in mladinski književnosti, ker je za povezovanje teh elementov nujno poznavanje kanonskih ljudskih in/ali klasičnih besedil.² Sodobna literarna dela, ki vsebujejo medbesedilne elemente, ne funkcionirajo ali pa se vsaj del zgodbe zaradi nepoznavanja izhodiščnega besedila izgubi. V članku *Children's Literature: Exploring Intertextual Relationships* avtorica Esra Sever Serezli (2023: 1) poudarja:

Besedila nosijo sledi jezikovnih, družbenih in kulturnih značilnosti obdobja, v katerem so bila napisana, in obdobjem pred njim, zato je pomembno, da beremo medbesedilno, ker na ta način besedilo osmislimo. Bralec mora med medbesedilnim branjem odkriti skrivnost, ki jo razkriva avtor, in vedeti, kje se medbesedilni odnos začne in konča.

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Enako pri obravnavi *Alice v čudežni deželi* ugotavlja Natalia Kaloh Vid (2022: 235): »V času nastanka Alice je bilo prepoznavanje referenčnih besedil samoumevno, saj so bila del splošne izobrazbe in je velik del humornega učinka temeljil na norčevanju ali celo zaničevanju družbenega protokola ter dekonstrukciji moralnih in didaktičnih načel viktorijanske dobe – epohe, ki jo ciljno občinstvo slovenskih otrok in/ali odraslih zaradi časovne oddaljenosti in brez posebne priprave dovolj dobro ne more poznati.«

Medtem ko odrasli bralci zaradi svojih izkušenj z bralnim procesom nemudoma opazijo medbesedilno razmerje, imajo otroci v tej situaciji morda več težav kot odrasli.³

V študiji *Nezadržna moč pravljic* (2022) je Jack Zipes povzel temeljna izhodišča Arthurja Franka, ki v delu *Letting Stories Breathe* (2010) utemeljuje pripovedovanje kot socialno naratologijo, in poudaril zlasti Frankovo misel, da »[z]godbe ne pripadajo pripovedovalcem zgodb in njihovim poslušalcem, saj vse zgodbe sestojijo iz izposojenih fragmentov in so odvisne od skupnih pripovednih virov« (Zipes 2022: 4). V nadaljevanju je Zipes povezal socialno naratologijo s teorijo pravljic in z memi kot osnovnimi enotami njihovega prenosa (Zipes 2022: 20). Zipesovo teorijo memov, ki je bila prvič objavljen 2006, je povzela Milena Mileva Blažić (Bedenk in Blažić 2018: 199): »V procesu kulturne evolucije je bilo univerzalnim pravljичnim tipom/motivom/memom omogočeno, da se prilagodijo specifični kulturi le pod pogojem, da so relevantni na občečloveški in individualni ravni, da omogočajo variantnosti od ustnega do pisnega izročila ter so prilagodljivi različnim kulturam in medijem.«

Za ohranjanje zgodovinske kategorije književnosti je, ne glede na poimenovanje pojavov kot motivov, memov ali tipov, pomemben temelj kanonska literatura. Kanon je »merilo, ob katerem se presojuje obstoječe in potencialne izjave« (Juvan 1991: 119), hkrati pa je kanonizacija »proces selekcije, ki neko besedilo 'povzdiguje' tako, da mu prisoja kvalitete, ki iz njega naredijo mojstrovino, poteka navadno v treh stopnjah kritike – te si tudi časovno sledijo: žurnalistične, esejistične in literarnozgodovinske« (Juvan 1991: 127).

Pravljice so najpogostejša literarna vrsta v otroški književnosti, zato se zdi utrjevanje kulturnega spomina ob njihovem branju pomembno ozaveščanje o literarni dediščini človeštva. Medbesedilnost posebej rahločutno v sodobnih pravljicah obuja čustva in simbole, ki so »pogosti v pravljicah širom sveta, hkrati pa pomenijo skupno izkušnjo, ki jo imamo ljudje« (Sutherland 1997: 166). Pravljice v svoji strukturi, ne glede na njihov čas nastanka, ohranjajo univerzalne motive in simbole (prim. Chevalier in Gheerbrant 1993) ter se ne ukvarjajo s prostorom, časom, poglobljenimi oznakami literarnih likov ali odnosi med njimi, kar ugotavlja že Lüthi (1947, slv. 2011: 9–23); hkrati pa pravljice vsebujejo neke večne resnice o dobrem in zlem, s čimer njihova ideja postane (in ostane) arhetipska. Pravljичno dogajanje ali zaporedje dogodkov, utrjuje Zipes Jollesovo teorijo, »potekajo na način, ki popolnoma ustreza načelom naivne morale ali, z drugimi besedami, naši absolutni instinktivni presoji o tem, kaj je dobro in pravično« (Zipes 2022: 15). Pravljice so pravljice le, če ohranjajo strukturo in elemente ljudske pravljice, torej enodimenzionalnost, čarobne elemente, tipične motive, tipične (celo tipizirane) literarne like, strukturo (začetek, preizkušnja, konec, pripovedovalec, preobrazba), značilen književni prostor in čas, pravljичna števila, prepovedi, zapovedi in prerokbe (Goljevšček 1991, Nodelman 1996, Lüthi 2011, Propp 2013, Haramija 2012). Eden od pogostih pravljичnih

³ Citat prevedla avtorica članka.

elementov je tudi metamorfoza (preobrazba) človeka v žival in nato nazaj v človeka. Sprememba se najpogosteje zgodi zaradi uroka, in sicer se izrečene besede uresničijo (primer *Janček ježek*); lahko se zgodi zaradi kazni, pri čemer tisti, ki je uročen, ni kriv, pač pa je le žrtev prekletstva (primer *Dvanajst bratov*), ali pa preobraženi lik nehote prisluži jezo nekoga, ki ga je sposoben spremeniti v žival (primer *Žabji kralj*).

Za pojasnitev temeljnih pojmov, povezanih z medbesedilnostjo v otroški književnosti in memi v specifični literarni vrsti – pravljici, so predstavljena besedila *Žabji kralj ali železni Henrik* (2006 v prevodu Polonce Kovač) bratov Grimm, *Jure kvak kvak* (1975) Saše Vegri, *1001 pravljica* (2005) Lile Prap, *O žabi in princu* (2009) Bine Štampe Žmavc in *O začaranem žabcu* (2019) Andreja Rozmana Roze. Pravljica bratov Grimm kot tipično kanonsko besedilo postane referenca (izhodiščno besedilo), izbrana slovenska literarna dela pa predstavljajo citatni literarni lik (žabo) in njegovo metamorfozo ali pričakovano metamorfozo. Medbesedilnost je v izbranih delih direktna: mladi bralec mora prepoznati literarni lik iz kanonskega besedila, da bi zmožl sestaviti pomene obravnavanih del oz. bi moral za popolno razumevanje zgodb prepoznati medbesedilne elemente, ki vsebujejo tudi parodijo in/ali travestijo.

2 Metodologija

V prispevku so bile uporabljene različne teoretične raziskovalne metode. Zgodovinska metoda je bila uporabljena pri klasifikaciji nastanka obravnavanih besedil; dela sodijo med pravljice, in sicer glede na literarnozgodovinski princip v sodobno slovensko otroško književnost 21. stoletja (Vegri, Štampe Žmavc, Rozman, Prap), izhodiščno besedilo bratov Grimm v leto 1812 (s poznejšimi različicami). Metoda klasifikacije je uporabljena pri določanju književnih vrst glede na genološke značilnosti, in sicer gre za literarizirano folklorno pravljico (brata Grimm), tri klasične pravljice (Vegri, Štampe Žmavc, Rozman), sodobno pravljico (Prap) kot sestavljanko klasičnih zgodb; skupna značilnost vseh izbranih besedil je (pričakovana, a ne nujno uresničena) metamorfoza. Ob upoštevanju literarnozgodovinskega in literarnoteoretičnega izhodišča (čas nastanka, genologija) sta bili opravljeni analiza in sinteza, ki kažeta na značilnosti posameznih obravnavanih besedil. Pomen medbesedilnosti, torej poznavanja izhodiščnega kanonskega besedila za razumevanje sodobnega besedila, je predstavljen z metodo konkretizacije. Metoda komparacije je uporabljena v sklepnem delu, kjer gre za primerjavo istega motiva (mema), povezanega z metamorfozo žabe, v različnih pravljicah.

Raziskovalna vprašanja se navezujejo na funkcioniranje različnih načinov medbesedilnega predstavljanja; na značilnosti glavnih literarnih likov v izbranih pravljicah; na potek metamorfoz v izbranih pravljicah in na pomen poznavanja literarnega kanona za razumevanje literarnih del, ki nastajajo v sodobnem času.

Nedvomno gre za uveljavljen motiv živalskega ženina, ki ga folkloristika prepoznava po tipologiji folklornih motivov po Aarne–Thompson–Uther Inedxu (ATU). Pravljični indeksi ATU 400–459 označujejo motive nadnaravnih ali začaranih mož (žena) ali drugih sorodnikov.

Metamorfoza žabe v pravljicah je zanimiva tudi z biološkega stališča, saj so žabe (in krastače) brezrepe dvoživke, ki v svojem življenjskem ciklu doživijo različne faze preobrazbe. Na začetku cikla živijo samo v vodi in dihajo s škrgami; ko doživijo preobrazbo, živijo v vodi in na kopnem in dihajo s pljuči. Njihova biološka preobrazba je stopenjska: iz žabjih jajčec (ta se povežejo v mreža) nastanejo paglavci (tem v nekaj tednih zrastejo kraki in zakrni rep); iz paglavcev se razvijejo žabe (Snedden 1996, Zpěvák 1998).

Prispevek se ne ukvarja s celovitim pregledom dela bratov Grimm, pač pa je njuna pravljica *Žabji kralj in železni Henrik* izbrana kot izhodiščno besedilo za predstavitev pomena poznavanja medbesedilnosti. Izbrana pravljica sodi v kanon svetovne pravljичne zakladnice (prim. Ilc 2006, Zipes 2015, Bedenk in Blažić 2018), ima vpliv na (sodobno) književnost in druge medije (Zipes 2015) in daje dober uvid v (ne)razumevanje medbesedilnih elementov zaradi (ne)poznavanja izhodiščnega besedila.

3 Izhodiščno besedilo bratov Grimm

Tomaž Bešter je v prispevku *Bibliografija prevodov pravljic bratov Grimm v slovenskem jeziku* (2013) podal pregled vseh prevodov, ki so nastali od prve nemške izdaje *Otroških in hišnih pravljic* leta 1812 do leta 2012.⁴ Izhodiščno besedilo prispevka (naslov *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich*, 1812) je pravljica, ki je imela v slovenščini v dvesto letih od prvega izida 49 izdaj (prevodi, priredbe in predelave), ki imajo različne naslove (navedeni so po abecednem redu, ne po pogostosti): *Žabji kralj* (31 izdaj); *Žabji kralj ali železni Henrik* (3 izdaje); *Žabji kralj ali železni Henrik* (izdaje); *Žabji kralj in zvesti Henrik* (1 izdaja); *Žabji kralj in železni Henrik* (10 izdaj). V zadnjih desetih letih je pravljica izšla še v dveh antologijah (2014 in 2016) z naslovom *Žabji kralj*. V bibliografiji je naveden tudi podatek, da je *Rdeča kapica* največkrat natisnjena pravljica bratov Grimm v slovenščini; celotna bibliografija pa zajema 1628 naslovov izdaj (s ponatisi). Pravljice bratov Grimm so *bestseller*, saj so, odkar so »začele izhajati pa do danes /.../, doživele ogromno ponatisov, prevodov, priredb ipd.« (Bešter 2013: 18). Bibliograf se sklicuje na članek *Fran Albrecht in Grimmove pravljice*, v katerem avtorica zapiše, da »Grimmove pravljice

⁴ Prvi prevod v slovenščino je bil objavljen v tedniku Pravi Slovenec leta 1849 (številka 48, stran 304) z naslovom *Ubogi in bogatinc: legenda*.

sodijo med najbolj znane, največkrat natisnjene in največkrat prevajane knjige za Svetim pismom« (Zupančič 2007: 28).⁵

Pravljica o žabjem kralju (ne glede na naslov in seveda tudi ne glede na priredbo, predelavo, verzijo) sodi po tipologiji folklornih motivov po Aarne–Thompson–Uther Inedxu (ATU) v tip 440, kar pomeni živalskega ženina. V indeksu je pravljica, ne glede na posamezne naslove, uvrščena v tip ‘žabji kralj’. V slovenskem prostoru sodita v skupino pravljic z živalskim ženinom npr. ljudski pravljici *Janček ježek* (naslovni lik je metamorfoza ženina) in *S kačo se je oženil* (naslovni lik je pošten in dober mladenič, ki najprej reši dekle njene kačje podobe, se poroči z nevesto, nato ta za kazen, ker se primerja z božjim, spet postane kača).

Prvi prevod pravljice ima naslov *Žabji kralj ali železni Henrik* in je bil objavljen 1887 v zbirki dvanajstih pravljic z naslovom *Pripovedke za mladino*, prevedel J. Markič.⁶ Prvič je bila v periodičnem tisku z naslovom *Žabji kralj* leta 1929 pravljica objavljena v časniku *Jutru*, in sicer v razdelku za otroke *Mlado jutro* (brez navedbe prevajalca). V nadaljevanju se izmenjujejo zlasti variante treh prevajalcev, Alojzija Bolharja (prvi izid 1932), Frana Albrehta (prvi izid 1994) in Polonce Kovač (prvi izid 1993), ki so izšle v zbirkah in kot samostojne publikacije. Šele leta 2018 je Kasilda Bedenk objavila prvi prevod rokopisne zbirke bratov Grimm iz leta 1810 v monografiji *Pravljice bratov Grimm* (Bedenk in Blažič 2018: 13–151).

Za sintezo in konkretizacijo je bila uporabljena pravljica *Žabji kralj ali železni Henrik* v prevodu Polonce Kovač (1993), mestoma – zaradi jezikovne primerjave – je dodana tudi varianta Markičevega prevoda (1887), čeprav različni prevodi niso raziskovalno vprašanje v pričujočem prispevku. Temeljni zaplet zgodbe ostaja – ne glede na prevod – enak, in sicer se kraljična igra z zlato kroglico, ta ji pade v tolmun (varianti vodnjak, ribnik); žaba ji ponudi pomoč, a ji mora deklica dati tri obljube: da jo bo vzela k sebi na grad (in se bo z njo igrala), da bo jedla iz njenega krožnika in pila iz kozarca, da bo spala v njeni postelji. Ko žaba prinese kraljični kroglico, ta prekrši svojo obljubo in odhiti v grad, žabo pa pusti v gozdu. Ravno ob kosilu žaba potrka na grajska vrata, kraljična mora zdaj povedati, zakaj jo žaba išče in kralj vztraja, da mora dano obljubo izpolniti. Žabo prinese na mizo, ta poteši lakoto in žejo, nato želi spat v dekličini postelji. Deklica se razjezi, žabe ne prenese več, zato jo zaluča v steno, žaba pa se spremeni v prelepega mladeniča (Grimm 1993: 15–16): »Zdaj se je kraljične lotila črna togota, dvignila je žabo in jo z vso silo zabrisala v steno: ‘Zdaj boš pa že dala mir, ti nagnusna žaba!’ Toda ko je žaba padla na

⁵ Ta podatek gotovo ne drži (več?), npr. v letu 2018 pravljic bratov Grimm ni bilo niti med desetimi najbolj prevajanimi naslovi (Blajevitch 2018); po angleški Wikipediji (podatki so prav tako iz leta 2018) so prevodi pravljic bratov Grimm na 6. mestu (https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_literary_works_by_number_of_translations).

⁶ Prevod se deloma razlikuje od prevoda Kasilde Bedenk, objavljenega v knjigi *Pravljice bratov Grimm* (Bedenk in Blažič 2018: 56–57).

tla, ni bila več žaba, ampak kraljevič z lepimi, prijaznimi očmi.«⁷ Z njim se poroči. V tem delu pravljice pride do največjih razlik med zapisi – nekatere se kar zaključijo s poroko oz. z odhodom kraljeviča in kraljične v njegovo kraljestvo (npr. originalni zapis bratov Grimm); poznejše različice pa skozi kraljevičevo retrospektivno pripoved o hudobni čarovnici razkrijejo čarno metamorfozo v žabo in zavedanje, da je kraljična edina, ki mu/ji (v nekaterih zgodbah je ženski, v drugih moški spol) žaba/žabec lahko povrne človeško podobo.⁸ Zgodba se zaključi s prihodom kraljevičevega zvestega služabnika Henrika, ki odpelje kraljeviča in kraljično proti njegovemu kraljestvu. Med vožnjo mu začnejo pokati železni obroči, s katerimi si je od žalosti okoval srce, ko ga je čarovnica začarala, zdaj pa spozna, da je mladi kralj odrešen.⁹ Nekateri različice te pravljice imajo izpuščen zadnji del zgodbe o Železnem Henriku. Največja sprememba v zapisanih različicah/prevodih/predelavah, ki niso več zapisi bratov Grimm, temveč postanejo kulturna dobrina človeštva, pa se pokaže v spremembi opisa metamorfoze: v nekaterih različicah je žaba odrešena s princeskinim poljubom. Ta verzija razpleta je podobna drugim koncem kanonskih pravljic, npr. *Trnuljčici* ali *Sneguljčici*. Metamorfoza, ki naj bi se zgodila s poljubom (motiv poljuba kot odrešitve), je bila uporabljena tudi v treh izbranih slovenskih pravljičah, izjema je *Jure kvak kvak*.

4 Medbesedilnost v izbranih pravljičah

V slovenskem literarnem prostoru so štiri pravljice, ki se medbesedilno navezujejo na izhodiščno besedilo bratov Grimm; v nadaljevanju so besedila predstavljena po literarnozgodovinskem principu glede na letnico prvega izida.

Pravljica **Saše Vegri** *Jure Kvak kvak* (1973) se zgodi v zelo kratkem času, med tednom, na Tržaški cesti, v stanovanju velikega bloka. Petletnega Jureta pazi teta

⁷ Na tem mestu so različne variante: žaba spolzi po steni in ko pristane na tleh se zgodi preobrazba; žaba pade v posteljo in postane mladenič.

⁸ V nobeni od različic ni navedenega vzroka, zakaj se je metamorfoza zgodila, vendar je v večini variant opisano, kako je kraljična s tremi dobrimi dejanji rešila kraljeviča žabje podobe. Metamorfoza je pojasnjena skozi opis izpovedi kraljeviča: »Začne jej pripovedovati, da ga je hudobna čarovnica zaklela, da ga nikdo drugi ni mogel rešiti, kakor ona sama, ter da se bodeta drugo jutro peljala v njegovo kraljestvo« (Grimm 1887: 6); prevod Polonce Kovač: »Povedal ji je, da ga je hudobna čarovnica začarala in nihče drug ga ne bi mogel odrešiti iz tolmuna kot le kraljična, ona edina« (Grimm 1993: 16).

⁹ Metamorfoza je pojasnjena tudi skozi tretjeosebni opis žalosti služabnika Henrika: »/.../ zvesti Henrik, ki se je tako žalostil, ko je njegov gospod postal žaba, da si je dal svoje srce v tri železne obroče okovati, da bi mu same žalosti in tuge ne počilo« (Grimm 1887: 6); prevod Polonce Kovač: »Zvesti Henrik je tako žaloval, ker je bil njegov gospodar spremenjen v žabo, da si je dal okovati srce v tri obroče, da mu od bridkosti ne bi počilo« (Grimm 1993: 16).

Otilija, ki s svojimi besedami sproži dečkovo preobrazbo v žabo. Jure namreč ni maral zelenjavne juhe in je ob jedi popil veliko vode (Vegri 2021: 6): »Saj boš postal še žaba, če se boš tako nalival z vodo.« Ura na ilustraciji kaže 12.50. Ob teh preroških besedah se začne Juretova preobrazba: najprej postanejo njegova ušesa zelena, nato obraz, trebuh, nato je Jure-žaba skočil na mizo in postal žaba. Teta Otilija se je takoj spomnila na pravljice, ki »jih je nekoč brala. V njih je pisalo, kako so se zakleti kraljeviči spreminjali v žabe. Bila je prepričana, da se je z Juretom zgodilo nekaj podobnega kot v tistih pravljicah o kraljičnah in kraljevičih« (Vegri 2021: 8). Teta Otilija se domisli, da bo morala – kakor je v pravljicah v navadi – opraviti tri dobra dejanja. Jezikovni slog se spremeni, na tem mestu gre za medbesedilni posnetek, npr. žaba reče (Vegri 2021: 11): »Prej ne bom mogel postati to, kar želi tvoje dobro srce, dokler ne storijo treh dobrih dejanj tvoje roke, rega kvak.« Otilija res opravi tri dobra dela: naredi veliko jagodno kupo s sladkorjem in s smetano, ob kateri žaba spet postane Jure; žabo prinese iz luže in jo umito posadi za mizo. Ko je žaba začela jesti sadno kupo, se spremeni nazaj v Jureta. Obljubiti mu je morala, da nikoli več ne bo skuhala zelenjavne juhe; ura na ilustraciji kaže 13.25. Med zbranimi besedili je le v tem opisana metamorfoza, ki je prikazana v celoti: preobrazba iz dečka v žabo in nazaj v dečka; navedena sta vzrok in način za odčaranje (tetina dobra dejanja). Je tudi edina zgodba, ki se dogaja v sodobnosti, ima natančno določen književni prostor in čas, in v kateri metamorfoza ni povezana s poroko.

Lila Prap je v slikanici *1001 pravljica* združila prepoznavne kanonske pravljice v različne zgodbe. Slikanica je sestavljanka, v kateri bralec izbira nadaljevanje in se odloči, kdaj bo konec zgodbe (gre za odličen primer izbirnega načina branja). Vse pravljice, ki so uporabljene kot medbesedilne navezave,¹⁰ imajo na zadnjem veznem listu v ilustraciji združen en literarni prostor, ki obsega gozdnato in travnato pokrajino z ribnikom, v katerem se nahaja žaba. Literarni liki nimajo imen (čeprav so prepoznavni v besedilu in v ilustraciji), le tako se lahko povezujejo v zgodbe, avtorica pa je ohranila karakterne lastnosti literarnih likov iz izhodiščnih pravljic. Nanizanih je le nekaj primerov izbir-

¹⁰ Ob koncu vsake strani sta dva možna zaključka, med katerima bralec izbira, pri izbranem zaključku je napisana številka strani, ki pomeni nadaljevanje zgodbe. Bralec se že na začetnih dveh straneh odloči, katero zgodbo bo bral: o ljubki in prijazni deklici ali o nagajivem in nesramnem dečku. V slikanici so upodobljeni arhetipski liki pridne deklice (medbesedilna navezava na *Rdečo kapico* Brata Grimm) in porednega dečka (ni navezave), medvedov (medbesedilna navezava na ljudsko pravljico *Zlatolaska in trije medvedi*; pa tudi na avtorsko Roberta Southeya, Hansa Ch. Andersena), volka in pujskov (medbesedilna navezava na ljudsko pravljico *Trije prašički*), čarovnice (medbesedilna navezava na pravljico *Janko in Metka* bratov Grimm), hudobnega duha (medbesedilna navezava na *Duh iz steklenice*, več verzij ljudske pravljice (Tisoč in ena noč), tudi brata Grimm), palčki (medbesedilna navezava na *Sneguljičico* bratov Grimm), otožna deklica (medbesedilna navezava na *Motovilko* bratov Grimm) in žaba (medbesedilna navezava na *Žabjega kralja* bratov Grimm).

nega branja, če se pri sestavljanju zgodb osredinimo na literarni lik žabe in na medbesedilno navezavo na Žabjega kralja.

Deklici pade zapestnica v ribnik (Prap 2005: 21), žabi obljubi poljub v zameno, da ji ta prinese zapestnico. Sledi predlog, da se deklica ne pogovarja z žabo, z branjem nadaljuje na strani 4, kjer naleti na volka in mu pove, da je namenjena k bolni babici ...

Deklici pade zapestnica v ribnik (stran 21), žabi obljubi poljub v zameno, da ji ta prinese zapestnico. Sledi predlog za nadaljevanje branja na strani 9, kjer se deklica izmotava, a na koncu vendarle poljubi žabo (navodilo, da bralec nadaljuje z branjem zgodbe na strani 28), žaba se spremeni v princa, odjahata v njegov grad, poročita se in srečno živita do konca svojih dni. To je eden od mogočih koncev *1001 pravljice*.

Deček ulovi zlato ribico (stran 5) in ko ga ta vpraša, kaj si želi, da bi mu izpolnila željo, se deček ponorčuje in si zaželi, da bi se ribica spremenila v žabo in to se res zgodi. Sledita dve možnosti, in sicer če se bralec odloči nadaljevati branje na strani 12, vstopi z dečkom v pravljico o Rdeči kapici; če nadaljuje na strani 21, pride do zgoraj opisanega prizora s poljubom in srečnim koncem.

Kakorkoli bralec izbira nadaljnji potek branja, slej ko prej pride do enega od petih koncev; zgoraj opisani konec s poroko deklice in kraljeviča (Prap 2005: 28) je povezan prav z motivom žabjega kralja.

Zbirka devetih pravljic *Cesar in roža* (2009) **Bine Štampe Žmavc** se medbesedilno navezuje na izhodiščna dela na način posnetka. Po eni strani avtorica uporabi kanonske pravljice kot vrstne sistemske sheme (struktura in elementi ljudske ali literarizirane pravljice), hkrati pa pri vsaki posamezni pravljici uporabi kot izhodišče po eno pravljичno besedilo. Pravljica *O žabi in princu* (Štampe Žmavc 2009: 29–35) se navezuje na izbrano izhodiščno besedilo. Gre za obrnjeno zgodbo: princesa, ki ima nadvse imenitne snubce, te zavrača in se raje sprehaja z žabo. Žaba se ji zdi prijazna in duhovita, zato sprejme njeno snubitev. Pravzaprav se zavestno odloči za poroko z žabo in ne s princem, ker pričakuje metamorfozo žabe v najlepšega mladeniča, ker »ji je prišla na misel stara pravljica o žabjem princu« (Štampe Žmavc 2009: 31). Po poroki potrpežljivo izpolnjuje vse žabine ukaze in trpinčenja, ves čas pa upa, da se bo nekega jutra zbudila in bo ob njej v postelji ležal najlepši princ. Princesino upanje se ne uresniči, saj je tudi v pravljicah žaba včasih pač le žaba. Poudarjena je stopnjevana ironija, celo nespametnost in zaverovanost glavnega literarnega lika vase in v moč pravljic. Žaba se navsezadnje le spremeni, a ne v princa, temveč v krastačo; zapusti princeso, ta pa se osamljena in žalostna postara. Pričakovane metamorfoze ne dočaka (Štampe Žmavc 2009: 35): »Pravijo, da princesa skoraj nikoli več ni zapustila dvora in da tam še dandanes pripoveduje vnukom svojih služabnikov pravljico o žabi, ki se nikoli ni spremenila v princa.«

Primer medbesedilnega opisa je pravljica **Andreja Rozmana Roze** *O začaranem žabcu* (2019), pri čemer sta uporabljena parafraza in povzetek besedila.

Že v uvodu pravljice je nakazano, da žabec Žan prisluškuje pravljicam, ki jih babica pripoveduje vnučki. Gre za tematsko navezavo na dve pravljici, in sicer je iz Žabjega kralja prevzet glavni literarni lik žabec Žan, med motivi pa je najpomembnejša metamorfoza; v enem delu se pravljica navezuje tudi na Andersenov *Kraljično na zrnu graha*. Žan se poistoveti z likom žabjega kralja, saj se počuti drugačnega od drugih žab v ribniku. Čaka na princeso, da ji bo, kakor v pravljici, vrnil zlato kroglico, ko bi ji ta padla v ribnik, v »zameno za zlato kroglo [bo] zahteval, da ga princesa poljubi in spremeni nazaj v princa« (Rozman 2019: 11). Ves čas čaka princeso, ob tem pa vadi s kamnom, kako bo z dna ribnika prinesel zlato kroglo. Začne ga obhajati dvom, da morda ne čaka v pravem ribniku in je princesi krogla padla v drug ribnik ali pa je princesa našla drugega princa. Žaba Boža ne dvomi o zapovedih, prepovedih in prerokbah, ki so temeljne sestavine pravljic (Rozman 2019: 16): »Na svetu vlada red. Vsaka princeska mora najti svojega princa. Če si res princ, ki so ga začarali v žabo, bo princeska prišla točno k temu ribniku.« Žabon Blaž pa je pripomnil, da je morda v žabo začarana tudi princeska. To se zdi Žanu zelo verjetno, saj takoj pomisli na žabico Ženjo, ki se obnaša kakor tista princeska, ki je spala na zrnu graha. Žabec Žan in žabica Ženja si domišljata, da sta ukleti žabi in da bosta morda postala princ in princesa, če se poljubita. Metamorfoza se ne zgodi; ostaneta žabi, pri čemer oba pomislita, da imata pravzaprav srečo, da se ni spremenil eden od njiju. Srečno živita svoje žabje življenje do konca svojih dni.

Potek metamorfoze in vrste medbesedilnosti v izbranih pravljicah

Ljudsko slovstvo in kanonska besedila se s »ponavljanjem in transformiranjem pomenov – tudi prek medbesedilnih pojavov – skozi različne spominske procese vračajo v kulturni oziroma literarni obtok« (Potisk 2012: 85). Skupna značilnost izbranih pravljic je metamorfoza žabe (tabela 1), pri čemer so motivi, povezani s spremembo, in pojasnilo o tem, različni.

Tabela 1: Vrste medbesedilnosti

Obravnavano delo	Vrsta medbesedilnosti	Motivi, povezani z metamorfozo	Opis metamorfoze
brata Grimm, 1993: <i>Žabji kralj ali železni Henrik</i>	izhodiščno kanonsko besedilo	tri dobra dejanja, ki jih kraljična obljubi v zameno za to, da ji žaba prinese izgubljeno zlato kroglico	kraljična vrže žabo v steno, ta se spremeni (nazaj) v princa
Saša Vegri, 2021: <i>Jure kvak kvak</i>	prenos (izposoja oseb in metamorfoza)	tri dobra dejanja, da začaranost mine (teta se spozna na pravljice); edina metamorfoza, ki je prikazana v celoti	dečkovo preobrazbo sprožijo tetine besede o spremembi v žabo, ona poskrbi, da se spremeni nazaj v Jureta

Obravnavano delo	Vrsta medbesedilnosti	Motivi, povezani z metamorfozo	Opis metamorfoze
Lila Prap, 2005: <i>1001 pravljica</i>	prenos (izposoja oseb)	motivi so povezani s sestavljanjem zgodb, npr. dobro dejanje za preklic uroka; izpolnitev želja	deklica poljubi žabo in ta se spremeni v princa, srečno živita do konca svojih dni
Bina Štampe Žmavc, 2009: <i>O žabi in princu</i>	opis (obrnjena zgodba), posnetek (struktura) in prenos (izposoja oseb)	princesa se poroči z žabo, ker pričakuje, da se bo spremenila v najlepšega princa	zgolj princesino mnenje, ki ves čas pričakuje metamorfozo, a se ta sploh ne zgodi
Andrej Rozman Roza, 2019: <i>O začaranem žabcu</i>	opis (zgodba o metamorfozi), prenos (izposoja oseb)	Žan in Ženja se poljubita, a ostaneta žabi	zgolj njuno mnenje, da sta začarana; metamorfoza se ne zgodi

5 Sklep

S stališča genologije so izbrane pravljice, čeprav so nastale v različnih literarnozgodovinskih obdobjih, precej podobne. Vsem je skupno, da književnega časa ni mogoče natančno določiti, je pa mogoče sklepati o njem. V prvi povedi Grimmovih pravljic je hkrati napovedan odmik v čarobno preteklost,¹¹ dogajanje se odvije v nekaj dneh, stanje metamorfoze časovno ni določeno. Pravljica Bine Štampe Žmavc je prav tako postavljena v neko oddaljeno preteklost, traja veliko let, saj se princesa postara. Pravljica o žabcu Žanu in žabici Ženji ob prej zgoščeni pripovedi v sklepu zgodbo postavlja v nedoločeno prihodnost, ker »sta živela in še živita in bosta živela kot začarani princ in princeska vse do konca svojih žabjih dni« (Rozman 2019: 27). Najbolj natančno je čas določen v delu Saše Vegri, Jure je spremenjen v žabo le 35 minut, celotno dogajanje je strnjeno na en dopoldan. Književni prostor je splošen in ni natančno opisan:¹² gozd ob gradu, grad, pot v kraljestvo odrešenega naslovnega lika pri bratih Grimm; kraljevi dvor pri Bini Štampe Žmavc, ribnik pri Andreju Rozmanu Rozi in Lili Prap. Vsi naslovi so povezani z žabo (izjema je *1001 pravljica*), pri čemer je zanimiva raba moškega ali ženskega spola (žabec, žaba) skozi celotne zgodbe in še posebej ob metamorfozi. Literarni liki so tipizirani, najbolj individualen značaj ima teta Otilija, ki se spozna na pravljice in zato lahko reši Jureta; on je tudi edini, ki je prikazan kot otrok in se metamorfoza ne zaključi s poroko

¹¹ Primer: »V starih časih, ko so še same želje pomagale /.../« (Grimm 1887: 3) ali v izdaji s prevodom Polonce Kovač (Grimm 1993: 12): »Davno nekoč, ko so želje še kaj zalegle /.../«.

¹² Gre za idilične omejene prostore, pri čemer vsaj v začetku vseh izbranih zgodb »predstavlja idila idejo o harmonični urejenosti narave« (Čeh Steger 2014: 78), ki pa se s preobratom podre in ni več podoba raja.

in srečnim življenjem, temveč s tetino obljubo, da mu nikoli več ne bo treba jesti zelenjavne juhe. Pripovedovalec je v vseh izbranih pravljicah tretjeosebni, zgradba je sintetična (izjema je izhodiščna pravljica z varianto, kjer je na koncu pojasnjena metamorfoza).

Pri vseh štirih slovenskih avtorjih je najti asimilacijsko perspektivo medbesedilnosti, saj so v pravljicah prevzeti arhetipi iz pravljice bratov Grimm *Žabji kralj*: Andrej Rozman Roza je v svojem delu ob literarnih likih povzel tudi značilnosti metamorfoze, Lila Prap je povezala prepoznavne literarne like in jih povezala v nove zgodbe, za tovrstno »zlaganje« je uporabila arhetipsko pridno deklico in arhetipskega porednega dečka, Bina Štampe Žmavc je izpostavila zlasti binome dobrega in zla/poštenosti in nepoštenosti/dobrote in trdosrčnosti, v izbrani pravljici izstopa prevzetnost, Saša Vegri ob metamorfozi izpostavi še eno pomembno pravljlično lastnost, in sicer da se besede lahko uresničijo. Pri vseh štirih avtorjih velja opozoriti tudi na preseganje oz. negacijo arhetipov (disimilacijska perspektiva), npr. pri Andreju Rozmanu Rozi žabec deluje smešno v svojem prepričanju, da je princ; pri Saši Vegri od arhetipa odstopata prostor in čas, pri Lili Prap npr. deček ulovi zlato ribico, ki izpolnjuje želje, a si ne zaželi nič zase, temveč je njegova želja, naj se ribica spremeni v žabo; prepoznaven arhetip pri Bini Štampe Žmavc je tudi pričakovana metamorfoza žabe, ki se ne zgodi.

Seveda lahko (mladi) bralec bere izbrana besedila kot popolnoma samostojne enote, a z nepoznavanjem oz. neprepoznavanjem izhodiščnega kanonskega besedila izgubijo humornost in čudenje nad neumnostjo ali napuhom nekaterih literarnih likov.

LITERATURA

Kasilda BEDENK in Milena Mileva BLAŽIČ, 2018: *Pravljice bratov Grimm: od prvotne rokopisne zbirke iz leta 1810 do recepcije na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.

Tomaž BEŠTER, 2013: Bibliografija prevodov pravljic bratov Grimm v slovenskem jeziku. *Knjižnica* 57/1, 17–85.

Nadia BLAJEVITCH, 2018: *10 največkrat prevajanih knjig*. <https://www.prevajalska-akademija.si/2018/06/12/10-najveckrat-prevajanih-knjig/> (6. 5. 2023).

Jean CHEVALIER in Alain GHEERBRANT, 1993: *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Jožica ČEH STEGER, 2014: Idilični prostori kot drugi prostori v pripovedni prozi Pavline Pajk. *Slavia Centralis* 7/1, 73–85.

Alenka GOLJEVŠČEK, 1991: *Pravljice, kaj ste?* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Dragica HARAMIJA, 2012: Tipologija pravljic na Slovenskem. *Otrok in knjiga* 39/83, 12–23.

Andrej ILC, 2006: Nekoč sta živela dva brata ... (Spremna beseda). Jacob in Wilhelm GRIMM: *Pravljice*. (Zbirka Veliki pravljničarji). Ljubljana: Mladinska knjiga. 321–329.

- Marko JUVAN, 1991: Ostrina kriterija. *Literatura* 13/3, 116–135.
- Marko JUVAN, 1999: Medbesedilnost – figure in vrste. *Slavistična revija* 47/4, 393–416.
- Marko JUVAN, 2000: *Intertekstualnost*. (Zbirka Literarni leksikon, 45). Ljubljana: DZS.
- Natalia KALOH VID, 2022: Parodije didaktičnih vikorijanskih verzov v slovenskih prevodih Aličinih dogodivščin v Čudežni deželi. *Slavia Centralis* 15/1, 233–248.
- Max LÜTHI, 2011: *Evropska pravljica: forma in narava*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Primož MLAČNIK, 2019: Kulturistike – kulturološka branja beletristike. *Slavia Centralis* 12/2, 46–57.
- Perry NODELMAN, 1996: *The Pleasure of Children's Literature*. New York: Longman.
- Vladimir Jakovljevič PROPP, 2013: *Zgodovinske korenine čarobne pravljice*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Martina POTISK, 2012: Medbesedilni vidiki Jančarjevih romanov Drevo brez imena in To noč sem jo videl. *Slavia Centralis* 5/2, 82–93.
- Jutka RUDAŠ, 2009: Literatura – kultura – (kon)tekst. *Slavia Centralis* 2/2, 193–200.
- Esra SEVER SEREZRI, 2023: Children's Literature: Exploring Intertextual Relationships. *Children's Literature in Education*. Springer, publish online first: <https://doi.org/10.1007/s10583-022-09522-8> (6. 5. 2023).
- Robert SNEDDEN, 1996: *Kaj je dvoživka?* Ljubljana: DZS.
- Zena SUTHERLAND, 1997: *Children and book*. Washington: Addison-Wesley Educational Publishers Inc.
- Jack ZIPES, 2008: What Makes a Repulsive Frog So Appealing: Applying Memetics to Folk and Fairy Tales. *Journal of Folklore Research* 45/2, 109–143. <https://www.jstor.org/stable/40206971> (6. 5. 2023).
- Jack ZIPES, 2015: *Grimm Legacies: The Magic Spell of the Grimms' Folk and Fairy Tales*. Princeton: Princeton University Press.
- Jack ZIPES, 2022: *Nezadržna moč pravljic: kulturna in družboslovna zgodovina žanra*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Breda ZUPANČIČ, 2007: Fran Albreht in Grimmove pravljice. *Otrok in knjiga* 70/34, 25–53.
- Jaromir ZPĚVÁK, 1998: *Dvoživke in plazilci*. (Veliki priročniki, 26). Maribor: Obzorja.

VIRI

- Jacob in Wilhelm GRIMM, 1887: Žabji kralj in železni Henrik. *Pripovedke za mladino*. Prevedel J. Markič. Ljubljana: M. Gerber. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-THCBXMXH> (4. 9. 2023).
- Jacob in Wilhelm GRIMM, 1993: Žabji kralj ali železni Henrik. *Grimmove pravljice: prva knjiga*. Prevedla Polonca Kovač. Ljubljana: Mladinska knjiga. 12–16.
- Lila PRAP, 2005: *1001 pravljica*. Ljubljana: MKZ.
- Andrej ROZMAN ROZA, 2019: *O začaranem žabcu*. Ilustriral Zvonko Čoh. Ljubljana: Mladinska knjiga založba.

Bina ŠTAMPE ŽMAVC, 2009: O žabi in princu. *Cesar in roža*. Ilustrirala Alenka Sottler. Dob: Miš založba. 29–35.

Saša VEGRI, 2010: *Jure Kvak-kvak*. Ilustriral Kostja Gatnik, avtorica didaktičnega instrumentarija Dragica Haramija. (Zbirka Knjiga pred nosom). Ljubljana: Mladinska knjiga.

INTERTEXTUAL REFERENCES AND THE LITERARY CANON IN CHILDREN'S LITERATURE

The article focuses on different forms of intertextuality in children's literature. To connect these elements, knowledge of canonical folk tales and/or classical texts is essential. Without it contemporary literary works that contain intertextual elements do not function. Lack of knowledge of the source text may result in part of the story being lost. Canonical works are an important factor in the preservation of the historical category of literature, regardless of whether they are designated as motifs, memes or types. It is the part of literature that over time preserves texts that have stood the test of time.

The present article demonstrates different intertextual connections on the example of tales involving the metamorphosis of a frog as the main literary character and also the title character of the selected stories (apart from Lila Prap). The source text is *The Frog Prince or Iron Henry* by Brothers Grimm, while the other analysed works are Saša Vegri's *Jure kvak kvak* (George Croak, Croak), Lila Prap's *1001 pravljica* (1001 Stories), Bina Štampe Žmavc's *O žabi in princu* (About a Frog and a Prince) and Andrej Rozman Roza's *O začaranem žabcu* (About the Enchanted Frog).

The common characteristic of the chosen stories is metamorphosis though the motives related to the change and the explanations for it are different. All four Slovene authors display an assimilative perspective of intertextuality as all stories draw on the archetypes from *The Frog Prince* by Brothers Grimm. Alongside literary characters, Andrej Rozman Roza recaps the characteristics of metamorphosis although the latter itself does not appear in his work. Lila Prap draws on recognisable literary characters that she has linked into new stories, 'stacking' them around the archetypal good girl and the quintessential naughty boy. Bina Štampe Žmavc exposes the dichotomies of good and evil / honesty and dishonesty / kindness and heartlessness, with pride prominently featuring in the selected story. Besides metamorphosis, Saša Vegri also exploits another important fairy-tale feature, namely that words can come true. It is also worthy of note in the case of all four authors as to how archetypes are transcended or negated (the perspective of dissimilation). For example, with Andrej Rozman Roza the frog appears ridiculous in its conviction that it is a prince. Saša Vegri deviates from the archetype in terms of space and time, while in the case of Lili Prap the boy catches a goldfish that grants wishes but he does not wish anything for himself. Instead he asks the fish to turn itself into a frog. The recognisable archetype in Bina Štampe Žmavc's story is the expected metamorphosis of the frog, which in the end doesn't happen.

The story by Brothers Grimm as a typical canonical text becomes the reference (source text), the chosen Slovene literary works represent the cited literary character (the frog) and its metamorphosis or expected metamorphosis. The intertextuality in the chosen works is direct: the young reader needs to recognise the literary character from the canonical text in order to compose the meanings in the discussed works or would, for a complete understanding of the intertextual elements they contain, need also to recognise parody and/or travesty.